

Aneta Bołdyrew

Wydział Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego
ORCID 0000-0002-6121-0816

Edukacja, oświata i wychowanie w kształtowaniu polskiej nowoczesności i niepodległości w latach 1905– 1918. Kilka uwag o zakończonym projekcie naukowym

Education, Schooling and Upbringing in Shaping Polish Modernity and Independence between 1905 and 1918. A Few Comments on the Completed Research Project

The study summarizes research work carried out between 2018 and 2024 by a team of several dozen specialists as part of the program “Trails of Independent Poland” financed by the Minister of Science and Higher Education. The research subject was education, learning, care and upbringing in the Kingdom of Poland and the so-called Borderlands (*Kresy*) in the Russian partition at the beginning of the 20th century. The analysis covered the situation of school education, extracurricular education, care and upbringing, but also the forms of popularizing knowledge and the importance of these activities in the process of social modernization and building a modern national identity and civic attitudes.

Keywords: education, care, upbringing, independence, Kingdom of Poland, Russian partition

Słowa kluczowe: oświata, opieka, wychowanie, niepodległość, Królestwo Polskie, zabór rosyjski

Niniejszy tekst podsumowuje prace badawcze prowadzone w latach 2018–2024 przez zespół kilkudziesięciu specjalistów, finansowane w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Szlakami Polski Niepodległej”¹. Przedmiotem badań była edukacja, oświata, opieka i wychowanie

¹ Nr umowy 0020/SPN01/17/2018. Projekt klasyfikowany w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

w Królestwie Polskim i na tzw. Kresach w zaborze rosyjskim na początku XX w. Przyjęto, że 1905 r. i wydarzenia rewolucyjne w Królestwie Polskim stanowiły jedną z najważniejszych cezur historii tej części ziem polskich, wyznaczając początek krótkiej, ale szczególnie ważnej epoki intensywnych przeobrażeń społecznych i politycznych, budowania nowoczesnej polskiej tożsamości narodowej, rozwoju instytucjonalnych struktur samoorganizacji społecznej, działań na rzecz upodmiotowienia nieelitarnych grup społecznych, wyłaniania się w przestrzeni publicznej nowych obszarów współpracy i rywalizacji, tworzenia wizji niepodległości, urzeczywistnionej w 1918 r. Znaczenie edukacji i wiedzy jako czynników emancypacji i modernizacji było stałym elementem dyskusji o nowoczesności w Królestwie Polskim. Trosce o edukację i wychowanie młodego pokolenia nadawano zarówno uniwersalny, jak i irredentystyczny wymiar.

W ramach prac badawczych poddano analizie sytuację szkolnictwa, oświaty pozaszkolnej, opieki i wychowania, a także formy popularyzacji wiedzy i znaczenie tych działań w procesie modernizacji społecznej oraz budowaniu nowoczesnej tożsamości narodowej i postaw obywatelskich. Projekt dotyczył też koncepcji polityki oświatowej. Badano także dziecko, dzieciństwo, adolescencję, rozumiane nie tylko jako okresy biologiczne w życiu człowieka, ale przede wszystkim jako fenomeny społeczne i kulturowe. Analizowano również idee i koncepcje związane z młodością, formy działań edukacyjnych wobec młodzieży oraz inicjatywy oświatowe, społeczne, polityczne i niepodległościowe samej młodzieży.

Zespół prowadził w szerokim zakresie kwerendy w kilkudziesięciu polskich i zagranicznych archiwach i bibliotekach. Zgromadzono i opracowano bogaty zbiór źródeł rękopiśmiennych i drukowanych oraz polskiej, niemiecko- i anglojęzycznej literatury dotyczącej edukacji, dzieciństwa i dorastania w epoce intensywnych przeobrażeń modernizacyjnych.

W określeniu perspektyw badawczych przyjęto przede wszystkim wytyczne tzw. społecznej koncepcji historii wychowania – strategii, która eksponuje znaczenie rozpatrywania związków między przebiegiem procesów wychowania, pozycją i rolą dzieci i młodzieży a warunkami społecznymi i kulturowymi danej rzeczywistości historycznej. W pracach zespołu wykorzystywano podejścia teoretyczne i metodologiczne z zakresu historii oświaty i wychowania, historii nauki, historii społecznej, antropologii kulturowej, psychohistorii, bibliotekoznawstwa i informacji naukowej.

Wynikiem prac bibliologiczno-prasoznawczych jest przede wszystkim dwuczęściowa bibliografia adnotowana², która dotyczy problemów szeroko rozu-

² *Edukacja i wychowanie dzieci i młodzieży w czasopiśmiennictwie społeczno-kulturalnym Królestwa Polskiego w latach 1905–1918. Bibliografia adnotowana*, red. R. Bednarz-Grzybek, A. Bołdyrew, M.M. Kacprzak, cz. 1–2, Łódź 2023, ss. 927, 852.

mianej edukacji i roli młodego pokolenia w prasie Królestwa Polskiego w okresie po rewolucji lat 1905–1907 oraz w czasie I wojny światowej. Zbadano ponad 150 periodyków społeczno-kulturalnych. Zagadnienia szeroko rozumianej edukacji były jednym z wiodących problemów opisywanych i dyskutowanych na ich łamach. Regularnie pisano o szkolnictwie, oświacie pozaszkolnej, wychowaniu w rodzinie, rozwoju dzieci i młodzieży, roli młodego pokolenia w życiu społecznym. Już przed 1914 r. w dyskursie prasowym kilka zagadnień dotyczących edukacji wykazywało głębokie różnice światopoglądowe. Pod koniec I wojny światowej w prasie coraz częściej przedstawiano koncepcje polityki oświatowej, które przedstawiciele różnych środowisk społecznych i politycznych chcieli wdrożyć w odrodzonym państwie. Debata prasowa o edukacji szkolnej pokazywała, jak ważny był to temat dla wszystkich jej uczestników – i jak głębokie istniały różnice w zakresie wyobrażeń o jej organizacji, relacji z innymi podmiotami życia społecznego, prawach uczniów i rodziców, granicach autonomii mniejszości wyznaniowych i narodowych. Ukazywała wielość kontekstów, w których sytuowano problemy edukacji – ukazując ich związki z kwestiami politycznymi, ideologicznymi, ustrojowymi, ekonomicznymi, społecznymi, kulturowymi. Wiele tekstów przywołanych w niniejszej bibliografii dotyczy oświaty, wychowania, kształcenia, rodziny, ale także szerszych zagadnień – społecznych, politycznych, naukowych, kulturowych, praw kobiet i Żydów itp. W artykułach z okresu I wojny światowej zagadnienia oświaty stanowiły element ogólnej refleksji publicystów na temat państwa. Wizje nowoczesnej edukacji przedstawiano jako jeden z komponentów budowy nowoczesnego ładu społecznego.

Główna część bibliografii rozpoczyna się od *Wprowadzenia*, w którym przedstawiono ogólne informacje na temat prasy jako medium pełniącego szczególnie ważną rolę w kształtowaniu opinii publicznej, modernizacji i demokratyzacji społeczeństw na początku XX w. Omówiono zagadnienia wprowadzające jak: prasa – nowoczesne medium w „długim wieku XIX”; prasa wobec modernizacji społecznej w Królestwie Polskim na początku XX w.; rola prasy w upowszechnianiu „nowoczesnej edukacji”. Następnie przedstawiono założenia, cele, kryteria doboru materiału oraz układ bibliografii, zasady konstrukcji opisu bibliograficznego i adnotacji, scharakteryzowano spisy pomocnicze. Główną część bibliografii stanowią czasopisma ułożone w porządku alfabetycznym według tytułów. W obrębie każdego tytułu zastosowano szeregowanie chronologiczne. Bogactwo zgromadzonego materiału, usystematyzowanie wiedzy o periodykach społeczno-kulturalnych badanego okresu, kategorie rzeczowe zaproponowane do analizy zagadnień edukacyjnych sprawiają, że bibliografia ta może być wartościową pomocą w prowadzeniu badań dla historyków edukacji oraz przedstawicieli innych dyscyplin w ramach nauk humanistycznych i społecznych.

Szczególne znaczenie dla dziedzictwa narodowego i dalszych badań naukowych ma dwutomowy słownik biograficzny poświęcony społecznikom, którzy brali udział w różnych formach upowszechniania oświaty i wiedzy w Kongresówce u schyłku XIX i na początku XX w.³ W sumie w obu tomach zamieszczono 676 haseł. W słowniku zaprezentowano życiorysy wielu powszechnie znanych postaci, zasłużonych na niwie politycznej, kulturalnej lub naukowej, których aktywność oświatowa – w wymiarze praktycznym lub teoretycznym – jest słabiej poznana. Zamieszczono także biogramy niemal zupełnie zapomnianych działaczy. Były wśród nich zarówno osoby aktywne w przestrzeni publicznej już w ostatnich dekadach XIX w., jak i osoby, dla których udział w ruchu oświatowym po 1905 r. był doświadczeniem formacyjnym, często inspirującym ich do dalszej aktywności – społecznej, politycznej, oświatowej, także w odrodzonej Polsce. W społecznym ruchu oświatowym uczestniczyły kobiety i mężczyźni – różnego pochodzenia społecznego, różnej narodowości i wyznania – w tym przedstawiciele i przedstawicielki inteligencji zawodowej – lekarze, prawnicy, uczeni i wykładowcy akademicki, nauczyciele, pedagodzy, psycholodzy itp., działaczki ruchu kobiecego (od tradycjonalistek po feministki), duchowni, osoby prowadzące działalność oświatową w środowiskach chłopskich i robotniczych, popularyzatorzy wiedzy (na różnych poziomach i dla różnych odbiorców), działacze organizujący i propagujący czytelnictwo i samokształcenie, uczestnicy debat publicznych o edukacji i polityce oświatowej.

Każdy biogram został opatrzony bibliografią przedmiotową, która zawiera wykaz najważniejszych materiałów, na podstawie których przygotowano biogram. Wymieniono archiwalia i inne materiały rękopiśmienne oraz najważniejsze opracowania. W przypadku osób, których formą pracy oświatowej i popularyzacji wiedzy była także działalność publicystyczna, hasła zawierają również bibliografię podmiotową. W zestawieniu bibliografii podmiotowej znalazły się także wspomnienia bohaterek i bohaterów biogramów, które pozostają w rękopisach lub zostały wydane drukiem.

Efektom prac edytorskich są antologie tekstów publicystycznych⁴. Każdy tom antologii zawiera teksty z kilkudziesięciu czasopism społeczno-kultu-

³ *Działaczki i działacze oświatowi w Królestwie Polskim u progu niepodległości. Słownik biograficzny*, red. A. Bołdyrew, A. Wałęga, t. 1: A–K, t. 2: L–Ż, Łódź 2023, ss. 494, 556.

⁴ *Rola młodzieży w życiu społecznym w Królestwie Polskim i na Kresach w latach 1905–1918. Wybór tekstów publicystycznych*, t. 1: 1905–1914, red. A. Bołdyrew, M.M. Krakowiak, t. 2: 1914–1918, red. A. Bołdyrew, A. Wałęga, Łódź-Piotrków Trybunalski 2023, ss. 479, 440; *Edukacja, oświata, opieka i wychowanie w procesie modernizacji społecznej w Królestwie Polskim i na Kresach w zabiorze rosyjskim. Wybór publicystyki społecznej z lat 1905–1918*, t. 1: 1905–1914, red. A. Bołdyrew, M.M. Kacprzak, M. Nawrot-Borowska, t. 2: 1914–1918, red. A. Bołdyrew, J. Falkowska, D. Grabowska-Pieńkosz, Łódź-Piotrków Trybunalski 2024, ss. 740, 458.

ralnych, społeczno-politycznych, społeczno-religijnych oraz gazet codziennych Królestwa Polskiego i tzw. Kresów. Każda z publikacji została opatrzona *Wprowadzeniem*, w którym przedstawiono kontekst społeczno-ekonomiczny, polityczny i ideowy ówczesnej rzeczywistości edukacyjnej na podstawie polskiej i obcojęzycznej literatury przedmiotu oraz źródeł drukowanych i rękopiśmiennych. Bogaty zbiór periodyków poddany kwerendzie umożliwił ukazanie skali zainteresowania określonymi problemami młodzieży oraz edukacji, oświaty, opieki i wychowania. Pozwoliło to na zaprezentowanie różnych głosów w dyskusji, zidentyfikowanie wielości kontekstów, w jakich sytuowano problemy edukacji, dzieci i młodzieży. W każdym z tomów materiały podzielono na kilkanaście grup rzeczowych, w ramach których kolejne teksty ułożono w porządku chronologicznym. Zestawione tematycznie teksty publicystyczne ukazują dominujące tendencje w podejściu do edukacji, oświaty, opieki i wychowania oraz roli młodzieży w latach 1905–1914 oraz w warunkach I wojny światowej i odradzającej się Polski. Przedstawiają sytuację instytucji edukacyjnych, poglądy dotyczące wychowania i kształcenia dzieci i młodzieży, koncepcje polityki oświatowej.

dr hab. Aneta Bołdyrew, prof. UŁ, kierownik Zakładu Historii Oświaty w Katedrze Historii Wychowania i Pedeutologii na Wydziale Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego. Zainteresowania naukowe: historia opieki, oświaty, wychowania i nauki, historia społeczna XIX i XX w. Publikacje (wybór): *Społeczeństwo Królestwa Polskiego wobec patologii społecznych w latach 1864–1914*, Łódź 2016; *Pijaństwo i alkoholizm w piśmiennictwie Królestwa Polskiego w XIX i na początku XX wieku. Aspekty społeczne, pedagogiczne i kulturowe*, wybór źródeł i oprac. A. Bołdyrew, Łódź 2019. Kierownik projektu NPRH (2018–2023) pod nazwą: „Edukacja, oświata i wychowanie w kształtowaniu polskiej nowoczesności i niepodległości w latach 1905–1918”.

Data zgłoszenia: 1 lipca 2024 r.

Data przyjęcia do druku: 5 grudnia 2024 r.